

УДК 005.336.4:330.14

Швиданенко Г.О., к.е.н., професор

ДВНЗ «Київський економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Ніколайчук О.А., к.е.н., старший викладач

Криворізький економічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет»

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ЯК ФАКТОРА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуті наукові підходи до групування чинників формування та використання інтелектуального капіталу підприємства. Запропонована авторська класифікація факторів управління інтелектуальним капіталом, яка передбачає їх розмежування за різними економічними рівнями.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, інноваційна діяльність, мікросередовище, макросередовище, підприємство.

Shvydanenko G., Nikolaychuk O.

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL AS A FACTOR OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

In the article scientific approaches to the grouping of the factors of formation and use of intellectual capital of enterprise are justified. The author offers classification of factors for management of intellectual capital which provides for their delimitation by different economic levels.

Keywords: intellectual capital, innovation, micro environment, macro environment, enterprise.

Швиданенко Г.А., Николайчук О.А.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛУ КАК ФАКТОРА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В статье рассмотрены научные подходы к группировке факторов формирования и использования интеллектуального капитала предприятия. Предложена авторская классификация факторов управления интеллектуальным капиталом, которая предусматривает их разграничения по разным экономическим уровням.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал, инновационная деятельность, микросреда, макросреда, предприятие.

Постановка проблеми у загальному вигляді її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Світовий досвід функціонування та розвитку економічних систем свідчить, що найбільших комерційних успіхів досягають підприємства, які функціонують на засадах інноваційної діяльності. Успіх підприємства на ринку, досягнення високих темпів розвитку та підвищення рівня конкурентоспроможності продукції значною мірою зумовлюється інтенсифікацією інноваційною діяльністю підприємств.

Інноваційна діяльність є запорукою розвитку підприємства будь-якої галузі економіки. Забезпечення процесу формування інтелектуального капіталу є основою інноваційної діяльності, а результатом його ефективного використання – комерціалізація з метою отримання прибутку. Лідируюче значення інтелектуального капіталу як чинника інноваційного розвитку, розширення масштабів його використання

робить його одним із пріоритетних об'єктів управління. Тому проблеми управління інтелектуальним капіталом стають все більш актуальними для суб'єктів усіх видів економічної діяльності, адже саме накопичення інтелектуального капіталу обумовлює їх конкурентні позиції та переваги.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Розв'язанню проблеми управління інтелектуальним капіталом присвячені роботи зарубіжних і вітчизняних науковців: М. Армстронга, Е. Брукінг, О. Бутнік-Сіверського, В. Гесця, Л. Едвінсона, О. Кендюхова, А. Козирєва, Б. Леонтьєва, М. Мелоуна, Л. Прусака, Й. Рууса, С. Пайка, Л. Фернстрема, К. Свейбі, Т. Стюарта, К. Тейлор, А. Чухна та ін. Незважаючи на широкий спектр досліджуваних напрямів та зазначаючи безсумнівну цінність і значущість одержаних результатів, слід зазначити, що у проведених наукових дослідженнях не існує однозначності щодо визначення факторів формування та розвитку інтелектуального капіталу підприємства в сучасних умовах господарювання.

Цілі статті. Метою дослідження є вдосконалення теоретичних положень щодо класифікації чинників управління інтелектуальним капіталом підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Фактори формування та розвитку інтелектуального капіталу є дискусійним об'єктом багатьох наукових досліджень. На сьогодні сформована їх розгалужена система за різними класифікаційними ознаками.

Проведений критичний аналіз наукового доробку провідних учених дозволив нам виокремити три основних підходи до обґрунтування чинників впливу на управління інтелектуальним капіталом підприємств (табл. 1).

Таблиця 1

Наукові погляди щодо факторів формування та розвитку інтелектуального капіталу

Автор	Характеристика факторів
1	2
Перша група	
О. Кендюхов [5], І. Бриль [2, с.8-9]	Фактори макросередовища поділяються на чинники прямого та непрямого впливу. До факторів прямого впливу відносить закони та інші нормативно-правові акти, споживачі, постачальники, конкуренти. Чинники непрямого впливу: економічні політичні, демографічні, науково-технічні, соціокультурні, міжнародні. До внутрішніх чинників відносить основні види діяльності підприємства, цілі, стратегію управління, персонал, техніку та технологію, організаційну структуру управління, методи управління
О. Кузьмін, Є. Ліпич [7, с.143]	Зовнішні фактори прямого впливу: закони та інші нормативно-правові акти, споживачі, постачальники, конкуренти, інфраструктура та органи державної влади та місцевого самоврядування, профспілки та організації. Зовнішні чинники непрямого впливу: економічні політичні, демографічні, науково-технічні, соціокультурні, міжнародні. Внутрішні чинники: мета, завдання, структура, технологія, працівники та ресурси підприємства.
А. Василик [3, с. 39]	Зовнішні чинники - це фактори прямого та опосередкованого впливу. До перших належать взаємовідносини з партнерами, рівень конкуренції в галузі, наявність та якість комунікацій, зовнішній імідж підприємства, наявність зв'язків з різними інноваційними структурами. До других належать соціально-економічні, демографічні, організаційно-правові. До внутрішніх чинників відносить організаційні, маркетингові, кадрові, інформаційні, фінансово-економічні, виробничі, ділова активність, корпоративна культура, соціальне партнерство
М. Багдасаров [1, с. 12-13]	Зовнішні умови: рівень розвитку інформаційного середовища, наявність сучасної ринкової інфраструктури, характер державної економічної політики, стан інституційної, правової, інноваційної середовища, науково-технічні, геоелектронічні та інші умови руху капіталу.

продовження таблиці 1

1	2
	Мікроекономічні: робоча сила; нематеріальні активи (інтелектуальні здібності, інтелектуальний потенціал, інформаційний ресурс, інтелектуальна власність), фінансово-інноваційний капітал; високі технології.
О. Колпакова [6, с. 14-16]	Зовнішні умови: рівень розвитку інформаційного середовища, наявність сучасної ринкової інфраструктури, характер державної економічної політики, стан інституційного, правового, інноваційного середовища, науково-технічні, геоелектронічні та інші умови руху капіталу, рівень розвитку економічної та правового середовища держави; зрілість соціальних, суспільно-економічних інститутів; норми (звички, звичаї тощо) і рамки, задані законами та очікуваннями людей та ін. Внутрішні фактори: витрати на попередження та профілактику профзахворювань, чисельність персоналу, що має вищу освіту, вчені ступені та звання, частка раціоналізаторів, витрати на підвищення компетентності персоналу, система організації винахідницької роботи, доброчинність, іменні стипендії для студентів профільних вузів, програми підтримки робітників, що вийшли на пенсію, корпоративна культура.
Друга група	
А. Жернова [4]	Рівень освіти, нематеріальні активи, фінансовий капітал та досягнення інноватора, його творча активність; нові технології.
О. Лукічева [8, с. 50-57]	Сфера діяльності, організаційно-правова форма та стратегія підприємства; політично-правове та соціальне середовище; місткість ринків, взаємини з партнерами та імідж підприємства; наявність, інтенсивність та ефективність комунікаційних зв'язків із зовнішніми організаціями; фінансово-економічні фактори та ділова активність підприємства; організаційно-методичне забезпечення управління; рівень наукомісткості продукції, її складність і патентна чистота; наявність спеціалізованого програмного забезпечення, ступінь розвитку внутрішньої системи комунікацій; інтелектуальний потенціал працівників, їхня психологічна сумісність, рівень конфліктності; виробничо-економічні фактори
Третя група	
О. Чала [9, с.275].	Зовнішні неконтрольовані чинники опосередкованого впливу включають міжнародні (стан розвитку країн-партнерів, стан світової економіки, перспективи інтеграції країни, вплив міжнародних корпорацій) та національні (інформаційно-технологічні, політичні, макроекономічні, соціальні, культурні). Зовнішні контрольовані чинники: чинники, що впливають на людський капітал (рівень зайнятості, освіти, співвідношення між працездатними та пенсіонерами), ті, що впливають на організаційний капітал (зміни у законодавстві, нормативно-правові акти та ін.), ті, що впливають на клієнтський капітал (характеристики контрагентів та конкурентів, патентний захист інтелектуальної власності) Внутрішні фактори впливу на людський капітал складаються з характеристик персоналу (кваліфікація, компетенція, особисті якості, відповідність корпоративній культурі) та методів управління. Чинники впливу на організаційний капітал включають технологічний рівень, наявність інформаційного простору, особливості бізнес-процесів, наукового рівня виробництва та ін. Чинники впливу на клієнтський капітал є похідними від інтелектуальної власності у вигляді патентів, торгових марок.

Отже, перша група науковців (О. Кендюхов, І. Бриль, О. Кузьмін та Є. Ліпич, А. Василик, М. Багдасаров та ін.) поділяє всі чинники на 2 рівня: зовнішні та внутрішні. При чому окремі науковці (О. Кендюхов, І. Бриль, О. Кузьмін та Є. Ліпич, А. Василик) додатково поділяють зовнішні чинники на фактори прямого та опосередкованого впливу, склад яких в основному є ідентичним.

Друга група дослідників (О. Лукічева, А. Жернова) розглядає чинники, що за своїм характером є мікроекономічними.

Третя група науковців пропонує більш ускладнену класифікацію чинників, що передбачає їх групування за впливом на окремі елементи інтелектуального капіталу у

відповідності з його загальноприйнятною структурою згідно ресурсного підходу.

Дослідження класифікації факторів, що чинять вплив на формування, використання та розвиток інтелектуального капіталу підприємства, дозволили виявити багато суперечливих моментів:

1) існуючі групування чинників характеризуються теоретичними узагальненнями, носять описовий характер та є мало придатними для практичного застосування на мікроекономічному рівні дослідження;

2) при розгляді чинників впливу на інтелектуальний капітал не завжди є повне врахування всіх впливаючих факторів;

3) в окремих наукових працях, що носять комплексний характер, дослідження не доведені до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій;

4) застосування у практичній діяльності запропонованих в окремих працях факторів є ускладненим через неможливість їх виміру конкретними кількісними показниками, що не дає можливості виміру ступеня їх впливу за допомогою методів статистичного аналізу.

Оскільки сучасне підприємство є відкритою соціально-економічною системою, то, на нашу думку, на всі напрями його функціонування здійснюють прямий чи опосередкований вплив безліч чинників. Тому розмір інтелектуального капіталу підприємства залежить не лише від виробничих потреб і потреб конкретних осіб окремої виробничо-господарської системи в певний момент часу (мікрорівень), але й чинників зовнішнього середовища. При чому ступінь впливу факторів може бути різним залежно від того, яка частина середовища діагностується: макрорівень чи мезосередовище (регіональний та галузевий рівень).

З врахуванням зазначеного поділу середовища господарювання підприємства з врахуванням структурних елементів інтелектуального капіталу (людський, організаційний (структурний) та ринковий), вважаємо доцільним використання вдосконаленої класифікації чинників формування, використання та розвитку інтелектуального капіталу підприємства. Дане групування факторів побудовано за трьома економічними рівнями та дозволяє комплексно оцінити їх вплив на різні складові інтелектуального капіталу підприємства, що є підґрунтям для моделювання управлінських рішень щодо подолання негативного впливу окремих факторів і посилення позитивної дії – для інших.

До макрофакторів, тобто чинників, які зумовлюють формування, використання і розвиток інтелектуального капіталу на загальнодержавному рівні, наслідки якого прямо позначаються на розвитку інтелектуального капіталу підприємств, на нашу думку, належать такі, що наведені в табл. 2. Сформована система чинників містить як фактори, що впливають на формування та розвиток лише окремих складових інтелектуального капіталу, так і чинники, що здійснюють вплив одночасно на всі його складові.

На мезорівні – регіональному та галузевому зміст чинників різниться. Вважаємо, що на регіональному рівні зміст чинників є ідентичний факторам макросередовища.

На галузевому рівні до впливових факторів слід віднести такі:

- 1) розвиток окремих видів економічної діяльності – впливає на можливості інвестування в розвиток підприємства, в т.ч. інтелектуального капіталу;
- 2) рівень конкуренції в галузі – визначає розмір та можливості розширення ринкової частки підприємства, впливає на розвиток ринкового капіталу;
- 3) конкурентні переваги в галузі – зумовлюють розмір і можливості розширення ринкової частки підприємства;
- 4) зв'язки з постачальниками – впливають на можливості вибору більш якісної сировини, скорочення часу та вартості доставки, що відображається на рівні розвитку ринкового капіталу;

Таблиця 2

Макрофактори впливу на інтелектуальний капітал підприємства

Група чинників	Зміст чинників	Прояв впливу на мікрорівні	Об'єкт впливу
1	2	3	4
Демографічні чинники	Чисельність і склад населення, рівень народжуваності, смертності, статеві-вікова структура, тривалість та якість життя населення тощо	Негативна демографічна ситуація в країні призводить до скорочення чисельності працездатного населення на мікрорівні та зменшує можливості роботодавців у виборі висококваліфікованої робочої сили і необхідності зростання витрат на її професійне навчання	Людський капітал
Соціальні	Рівень доходів і життя населення, їх диференціація, рівень соціальної напруги в суспільстві тощо	Незадоволеність більшості населення рівнем особистих доходів призводить до неповного відтворення людського капіталу на підприємствах, до еміграції працівників, до зменшення стимулів до творчої праці	Людський капітал
Державна політика	1.1. Демографічна політика - спрямована на перевищення народжуваності над смертністю та продовження тривалості життя населення; 1.2. Політика зайнятості – гарантія добровільності праці, вибору сфери діяльності, захисту від незаконного звільнення і т. д. 1.3. Політика соціального захисту - включає в себе соціальний захист у разі непрацездатності; соціальний захист пенсіонерів; соціальний захист сім'ї, дітей та молоді; соціальний захист безробітних; допомогу в забезпеченні житлом; дослідження і розробки у сфері соціального захисту тощо; 1.4. Інноваційна та науково-технічна політика – визначає умови для ефективного розвитку інноваційної та науково-технічної діяльності; 1.5. Антимонопольна політика – визначає обмеження і попередження монополізму, недопущення несумлінної конкуренції; 1.6. Екологічна політика – спрямована на поліпшення стану навколишнього середовища.	1.1. Підвищення соціальних виплат (по народженні дітей, прожиткового мінімуму) призводить до покращення добробуту окремого працівника; 1.2. Політика носить формальний характер і не сприяє розвитку людського капіталу; 1.3. Вітчизняна політика призводить до необхідності збільшення витрат підприємств на соціальні заходи і водночас обмежує можливості населення для розвитку; 1.4. Незадовільний рівень матеріального забезпечення закладів науки та оплати праці вчених, значне зменшення чисельності наукових працівників, низькі темпи створення інноваційної інфра-структури призводять до зменшення та старіння науково-технічних кадрів, скорочення інноваційної активності підприємств, розриву зв'язку науки та виробництва, що вимагає необхідності зростання витрат з боку підприємств на науково-технічні роботи та інноваційну діяльність; 1.5. Вплив на стан конкурентного середовища підприємств; 1.6. Зростання екологічного навантаження в країні та обмеження фінансування з боку держави вимагає підвищення витрат на екологічну сферу на підприємствах.	Людський капітал Людський капітал Людський капітал Організаційний (структурний) капітал Ринковий капітал Людський капітал
Правова база	Дієвість і якість соціально-трудового законодавства, досконалість правового регулювання науково-технічної діяльності, інформаційної сфери, інтелектуальної власності, трудових і господарських відносин тощо	Визначає ефективність використання та захисту прав власності на окремі складові інтелектуального капіталу, розвиток соціально-трудових та господарських відносин, правові умови розвитку науково-технічної діяльності	Інтелектуальний капітал
Стан навколишнього середовища	Ступінь забруднення довкілля, наявність у країні заповідних або рекреаційних зон тощо	Високий рівень забруднення навколишнього середовища призводить до погіршення здоров'я і скорочення тривалості життя населення (в т. ч. працездатного населення працездатного віку).	Людський капітал

продовження таблиці 2

1	2	3	4
Система освіти та науки	Доступність і якість освіти, рівень розвитку науки	Наявні обмеження доступності вищої освіти для малозабезпечених сімей за рахунок зростання платності послуг, неузгодженість вимог ринку праці та змісту професійної освіти, що призводить до дефіциту висококваліфікованих працівників і працівників робочих професій, проблем працевлаштування молодих спеціалістів-управлінців. Всі ці фактори в сукупності вимагають збільшення витрат підприємств на професійне навчання	Людський капітал
Стан здоров'я	Рівень захворюваності населення, в т.ч. смертельними та невиліковними хворобами, рівень нещасних випадків на підприємствах, наявність епідеміологічної ситуації в країні, рівень смертності населення	Такий фактор впливає на обмеженість розвитку спеціальної працездатності у найманих працівників і водночас на підвищення попиту на працю для роботи у шкідливих умовах	Людський капітал
Фінансові	Державне фінансування науки, освіти, охорони здоров'я, охорони навколишнього середовища та праці, інновацій, розвиток інформаційної складової тощо	Відсутність суттєвої фінансової допомоги з боку держави на підвищення кваліфікації та перекваліфікації кадрів, скороченням держзамовлення на підготовку фахівців різних спеціальностей, охорону здоров'я та праці, захист навколишнього середовища, фінансування інновацій та інформаційного середовища вимагає значного зростання відповідних витрат з боку підприємств	Людський капітал, організаційний (структурний) капітал
Міжнародні	Стан розвитку зарубіжних країн-основних партнерів країн, стан міжнародної економіки (криза, підйом і т.д.)	Наявність зв'язків підприємства з різними міжнародними структурами	Ринковий капітал
Економічний стан країни	Стан економіки, рівень розвитку економічних відносин тощо	Управлінський вплив держави за всіма вище перерахованими напрямками, тому впливає на всі процеси, пов'язані з розвитком та підтримкою інтелектуального капіталу підприємств.	Всі складові інтелектуального капіталу

Джерело: складено авторами

5) споживачі – зв'язки з клієнтами обумовлюють можливості розширення ринкової частки підприємства;

6) розвиток НТП в галузі – характеризує розвиток НДДКР, наявність патентів і ліцензій, передової технології, визначає освітньо-кваліфікаційні вимоги до персоналу, обумовлює наявність зв'язків з різними інноваційними структурами.

На мікроекономічному рівні склад впливаючих чинників на інтелектуальний капітал підприємства наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Мікрочинники впливу на формування і використання інтелектуального капіталу підприємств

Група чинників	Зміст чинників	Прояв впливу	Об'єкт впливу
Базова стратегія підприємства	Стратегічні цілі підприємства	Вплив є прямим, якщо стратегія підприємства пов'язана з розвитком інтелектуального капіталу підприємства, та оберненим – у зворотньому випадку	Інтелектуальний капітал
Маркетингові	Рівень розвитку ринкових позицій підприємства, специфіка відносин із клієнтами та партнерами	Ці чинники виступають своєрідним індикатором успішності співпраці підприємства із своїми замовниками та постачальниками.	Інтелектуальний капітал, в першу чергу ринковий капітал
Виробничі	Особливості бізнес-процесів, якість продукції, рівень оновлення устаткування, адаптивність процесів формування виробничого потенціалу та ефективність виробництва	Зумовлюють особливості формування та розвитку персоналу підприємства, структури управління, техніко-технологічного рівня виробництва, якісні характеристики продукції	Інтелектуальний капітал
Організаційні	Рівень розвитку організаційної структури та структури управління, організаційна культура	Через керуючу структуру здійснюється управлінський вплив на керовану систему інтелектуального капіталу. Організаційна культура визначає домінуючі цінності на підприємстві, зокрема для інтелектуальної діяльності	Людський капітал Організаційний (структурний) капітал
Соціально-трудові	Наявність і професійно-кваліфікаційні характеристики персоналу та його розвиток, творчі здібності працівників, рух персоналу та відданість співробітників підприємству, мотивація й оплата праці, якість умов праці тощо	Впливають на персонал, задіяний в інтелектуальній діяльності, та на персонал, що бере участь в управлінні інтелектуальною діяльністю	Людський капітал
Інноваційний розвиток підприємства	Розвиток і стимулювання інноваційної діяльності на підприємстві	Характеризує особливості та ефективність інтелектуальної діяльності на підприємстві	Інтелектуальний капітал
Фінансові	Наявність і джерела фінансових ресурсів для фінансування заходів для формування, підтримки та розвитку інтелектуального капіталу	Визначає напрямки та обсяги фінансування заходів щодо формування та розвитку інтелектуального капіталу за відповідними структурними елементами	Інтелектуальний капітал
Інформаційні	Рівень розвитку інформаційної системи	Зумовлюють прогресивність і досконалість інформаційного забезпечення окремих підрозділів підприємства	Інтелектуальний капітал
Рівень використання нематеріальних активів	Особливості формування та розвитку нематеріальних активів підприємства	Визначає динаміку, структуру та ефективність використання нематеріальних активів	Організаційний (структурний) капітал
Розвиток соціальної інфраструктури	Розвиток підрозділів громадського харчування, закладів охорони здоров'я, комунально-побутового господарства, закладів побутового обслуговування, організацій відпочинку і культури	Забезпечує передумови для нормального розвитку виробничого процесу за допомогою задоволення комунально-побутових, особистісних, естетичних потреб як працівників підприємства, так і членів їх родин.	Людський капітал

Джерело: складено автором

До них відносяться: базова стратегія підприємства, маркетингові, виробничі, організаційні, соціально-трудові, фінансові, інформаційні, інноваційний розвиток підприємства, рівень використання нематеріальних активів, розвиток соціальної інфраструктури тощо.

Для кількісного визначення ступеня впливу на інтелектуальний капітал підприємства обираються найбільш впливові фактори, оцінені відповідними індивідуальними (частковими) показниками. В якості індивідуальних слід добирати такі показники, які відображатимуть характеристики чинників впливу на інтелектуальний капітал в натуральному і вартісному виразі, а також ефективність його використання.

Висновки. Запропонована класифікація факторів управління інтелектуальним капіталом підприємства базується на їх розмежуванні за різними економічними рівнями, що дає змогу зрозуміти їх походження, силу впливу і ступінь втручання.

Подальші дослідження можуть передбачати як варіацію зі складом найвпливовіших факторів різного рівня, так і їх адаптацію для конкретних підприємств різних видів економічної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Багдасаров М. И. Интеллектуальный капитал в системе корпоративных отношений: автореф. дис. соискание учен. степ. канд. социол. наук: спец. 22.00.03 / М.И. Багдасаров. - Москва, 2008.
2. Бриль І.В. Стратегія управління інтелектуальним капіталом підприємств: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / І.В. Бриль - Донецьк, 2012.
3. Василик А.В. Інтелектуалізація трудової діяльності в контексті формування та розвитку інтелектуального капіталу: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.00.07 – Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. / А.В. Василик – ДВНЗ „Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”, Київ, 2009.
4. Жернова А. А. Воспроизводство интеллектуального капитала инновационных кадров: автореф. дис. соискание учен. степ. канд. екон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / А.А. Жернова. – Орёл, 2012.
5. Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу / О.В. Кендюхов // Економіка України – 2003 - №4 – С. 28-33
6. Колпакова О.Н. Развитие теоретико-методологических положений по формированию и эффективному использованию интеллектуального капитала предприятия в условиях инновационной экономики: автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. екон. наук: спец. 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями) / О.Н. Колпакова – Уфа, 2011.
7. Кузьмін Л. Є. Концептуальні засади управління інтелектуальним капіталом підприємства / Л. Є. Кузьмін, О. А. Ліпич // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №11 (125). – С. 137–144.
8. Лукичєва Л. И. Управление интеллектуальным капиталом / Л. И. Лукичєва. – 2-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2008. – 552 с.
9. Чала О.В. Система управління інтелектуальним капіталом підприємства / О. В. Чала // Економічний простір. - 2012. - № 68. - С. 273-281. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ecpros_2012_68_32.pdf